

BIJDRAGE

Etienne Verhoeyen
geassocieerd onderzoeker,
CegeSoma

De geheime contacten tussen 'Londen' en socialisten in bezet België (1941-1944)

Socialisten en de Veiligheid van de Staat, de burgerlijke inlichtingen- en veiligheidsdienst van België, zijn niet meteen begrippen die je in elkaars nabijheid zou verwachten. Toch is er in de loop van de Tweede Wereldoorlog een vlotte samenwerking ontstaan tussen de socialisten die in België waren gebleven, anderen die naar Londen waren uitgeweken en de Veiligheid van de Staat in Londen, die instond voor de geheime contacten met het bezette land. Na mei 1940 beschikte de Staatsveiligheid in België over inlichtingendiensten en sabotagegroepen. Daarnaast kreeg ze actieve steun van de Britse geheime diensten: de Secret Intelligence Service (SIS), en vooral de Special Operations Executive (SOE). Daarmee hebben socialisten aan beide zijden van het Kanaal met elkaar kunnen dialogeren over de politieke en sociale problemen die hen bezighielden, vooral met het oog op de wederopbouw van het land na de bevrijding. Over deze geheime contacten is her en der al wat gepubliceerd, maar vaak fragmentair en in vandaag moeilijk te vinden bronnen. Deze bijdrage heeft tot doel deze elementen samen te brengen en aan te vullen met nieuwe gegevens om tot een globaal beeld te komen.

Enkele Belgische agenten die door de Britse sabotagedienst, de Special Operations Executive (SOE) waren opgeleid, werden in 1942 boven België gearachuteerd om contact te maken met in België gebleven socialisten. (<https://www.bing.com/images>)

In de zomer van 1940 waren de Belgische Werkliedenpartij (BWP) en de socialistische vakbond, het Belgisch Vakverbond (BVV), diep verdeeld. BWP-voorzitter Hendrik de Man had met zijn juni-manifest de partij opgeheven zonder de partijleden te raadplegen, en had duidelijk zijn voorkeur voor een autoritair regime uitgesproken. Ook riep hij de leden op om geen verzet tegen de Duitsers te bieden. Zijn opstelling had een weerslag op de vakbond, waar enkele, vooral Vlaamse, centrales een nieuw BVV hadden opgericht en zich hadden aangesloten bij de onder Duitse impuls tot stand gekomen eenheidsvakbond, de Unie van Hand- en Geestesarbeiders (UHGA, in het Frans: Union des Travailleurs manuels et intellectuels of UTMI). Allemaal punten die voor veel socialistenvrijden nauwelijks of helemaal niet te slikken waren.

De socialistenvrijden waren nog op andere vlakken verdeeld. Een aantal onder hen probeerde zo snel mogelijk Engeland te bereiken. Anderen bleven in België in de hoop daar de strijd tegen de bezetter aan te kunnen binden in 'illegale' structuren, en tegelijk de wederopbouw van partij en vakbond tot stand te kunnen brengen. Nog anderen schaarden zich achter Hendrik de Man. De eenheid tussen deze strekkingen herstellen was geen sinecure, maar het was wel een van de belangrijkste agendapunten voor de hele socialistische beweging. Mede daarom zochten de Britse geheime diensten contact met socialistenvrijden in bezet België. Vermits open communicatie tussen het Verenigd Koninkrijk en België niet mogelijk was, moesten deze pogingen ondergronds verlopen.

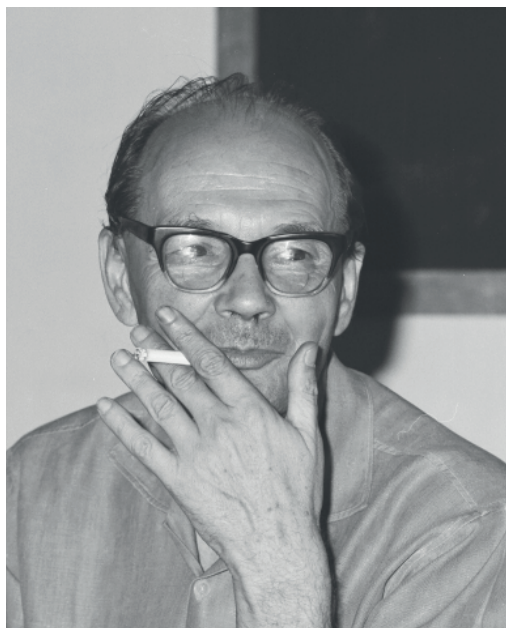

Jef Rens in 1932. (Amsab-ISG, Gent)

Tasten in het duister, de eerste pogingen via de SOE

Waarom was de SOE geïnteresseerd in samenwerking met socialisten? Deze Britse organisatie werd midden 1940 opgericht als sabotagedienst om verbindingen tot stand te brengen met verzetsorganisaties op het vasteland die in de geallieerde plannen konden worden ingeschakeld. De SOE rekende daarvoor vooral op politieke tegenstanders van het nationaalsocialisme, zoals socialisten en Duitse politieke vluchtelingen. Bovendien waren er nogal wat Britse socialisten in dienst bij de SOE. Eind 1941 ontstond de Political Warfare Executive (PWE) als onderafdeling van de SOE. Deze afdeling legde zich toe op psychologische oorlogsvoering: propaganda, ondermijning van het moreel van de bezettingstroepen, sluikpers – punten waar de socialisten wel achter konden staan.

Aan socialistische zijde speelde Jef Rens, oud-kabinetschef van minister Paul-Henri Spaak en sinds 1938 adjunct-algemeen secretaris van het BVV, een centrale rol bij de vroege pogingen om contact te krijgen. Rens arriveerde op 5 januari 1941 in Londen. Het is niet bekend of hij toen al meteen in contact kwam met de SOE, maar het is niet uitgesloten. Eind 1940 was de Belgische socialistische oud-minister Arthur Wauters, die sinds 15 juli 1940 in Londen was, door de SOE gerekruteerd. Het is mogelijk dat Rens daarvan op de hoogte was.

De Zwitserse verzetsman René Bertholet op latere leeftijd, als bezieler van een coöperatie voor arme boeren in Brazilië. (<https://www.historiadealagoas.com.br/rene-bertholet-e-a-colonia-pindorama.html>)

Een vooroorlogse excursie: saboteur Jef Rens

Op het vlak van sabotage was Rens geen onbeschreven blad. In 1939 was hij betrokken bij het opzetten van een internationale sabotageorganisatie tegen Duitsland die in het kader van de Internationaler Sozialistischer Kampfbund (ISK) werkzaam zou zijn. Een van de meest actieve figuren in deze organisatie was de Zwitserse vakbondsman René Bertholet, die Rens in 1932 in Duitsland had leren kennen – Rens studeerde toen aan de universiteit van Frankfurt-am-Main, waar Hendrik de Man doceerde. De ISK was actief via de Internationale Transportarbeidersfederatie (ITF) van Edo Fimmen in Nederland, Denemarken, Zwitserland, het Groothertogdom Luxemburg en ook in Duitsland zelf. In deze landen probeerde de ISK kleine

sabotagegroepen te vormen. Nadat Rens in 1932 naar België was teruggekeerd, bleef hij contact houden met Bertholet. In oktober 1939 – Rens was toen al adjunct-algemeen secretaris van het BVV – kwam Bertholet hem opzoeken in zijn kantoor in Brussel. Uit het gesprek bleek dat Bertholet op zoek was naar een Belgische vertegenwoordiger bij de ISK en dat hij daarvoor aan Rens dacht. Die aanvaardde na enige aarzeling en pas nadat Joseph Bondas, algemeen secretaris van het BVV, er ook mee had ingestemd, op voorwaarde dat de vakbond niet in het nauw zou komen. Enkele weken later bracht Otto Pfister, de internationale koerier van de ISK, bij Rens een aantal tijdbommen onder. De bedoeling was dat socialistische militanten van de spoor- en transportbonden deze tijdbommen zouden plaatsen op treinen die wapens en ander materieel naar Duitsland brachten. In België beschikte Rens over enkele medewerkers: in Verviers Nikolaus Haas, de uit Aken gevluchte textielvakbondsleider, en in Sankt-Vith en Luik J. Clajot, schatbewaarder van de Fédération Générale des Syndicats de Liège. Ook Louis Major, die in Vlaanderen een leidende rol speelde in de Belgische Transportarbeidersbond, werd door Rens ingewijd.

Major was de eerste die na de oorlog iets over deze geheime activiteit heeft losgelaten, al was het in omfloerste bewoordingen. In een televisie-interview in 1971 vertelde hij dat hij op 9 mei 1940 samen met Rens naar Luik en Sankt-Vith was gereisd om antinazi-propagandamateriaal in Duitse spoorwagons te deponeren.¹ Maar volgens Rens was er meer aan de hand: het groepje zou erin geslaagd zijn enkele tijdbommen van de ISK in Duitse spoorwegwagons te plaatsen.² Merkwaardig genoeg wordt er in de biografie van Bertholet met geen woord gerept over deze clandestiene sabotage-activiteit.³

Belangrijk in het verhaal van Rens is dat hij samen met Bertholet besloten had zijn medewerking aan het Franse 5e Bureau aan te bieden. Dit 5e Bureau was de overkoepelende organisatie van de Franse militaire inlichtingendienst, die al in 1938 samenwerkte met ITF-militanten in Antwerpen.⁴

Nu blijkt dat ook de ISK samenwerking met de Franse diensten zocht. Het enige concrete voorbeeld dat hiervan bekend is, is de actie van een kleine groep vakbondsmilitanten uit het Groothertogdom Luxemburg in de weken die aan de Duitse inval voorafgingen. Rens zelf legde een verband tussen de ISK en dit groepje Luxemburgers, dat begeleid werd door Otto Pfister, ook voor Rens geen onbekende. Het groepje werd gevormd in de eerste maanden van 1940. Het bestond uit vier vakbondsmilitanten, de meesten spoorwegarbeiders. De leiding van de groep, die ook wel eens '*Les quatre mousquetaires*' werd genoemd, was in handen van vakbondssecretaris Antoine Krier, broer van de Luxemburgse minister van Arbeid Pierre Krier. Die laatste onderhield betrekkingen met de Franse kapitein Fernand Archen, die sinds 1936 de buitenpost van de Franse militaire inlichtingendienst in Luxemburg leidde. Twee van de vier 'musketiers' werden in februari 1940 gedurende enkele dagen opgeleid in het hanteren van springstoffen. Dat gebeurde in het labo voor fysica en chemie van de École de Guerre in Parijs. Na deze opleiding bracht Archen een aantal tijdbommen naar Luxemburg-stad. Vervolgens werden de springstoffen vervoerd naar Esch-sur-Alzette, waar Hubert Clément, ook een oud-vakbondsmann, burgemeester was en waar ook de andere 'musketiers' woonden. Volgens Rens was Clément ingeschakeld bij het sabotagewerk. Het tuig werd verborgen in een bakoven van het Maison du Peuple van Esch-sur-Alzette. Het

Louis Major in 1946. (Amsab-ISG, Gent)

groepje stond ook in contact met Hans Jahn, een van de leiders van de Duitse transportarbeiders en als zodanig een van de naaste medewerkers van Edo Fimmen in de ITF. Jahn woonde na zijn vlucht uit Duitsland eerst in Nederland en sinds 1938 in het Groothertogdom, van waaruit hij contacten probeerde te leggen met Duitse vakbondsmilitanten. De tijdbommen werden nooit gebruikt. Tijdens de bezetting werden ze ontdekt door de Duitse politie.⁵

Terug naar de oorlog: Rens in Londen

Na zijn aankomst in Londen heeft Rens alles in het werk gesteld om in contact te komen met zijn 'patron' Joseph Bondas, die in de zomer van 1940 vanuit Frankrijk naar België was teruggekeerd. Gelet op wat voorafging, is het niet verwonderlijk dat Rens in Londen vrij snel opnieuw in contact kwam met René Bertholet, die sinds eind 1940 voor de SOE werkte. Volgens een SOE-bron was de ISK de enige Duitse emigrantorganisatie die met de SOE wilde samenwerken. Bij de SOE was Bertholet ingeschakeld bij de German Section en bij een afdeling die zich bezighield met de exfiltratie van onder meer syndicalisten van diverse nationaliteiten naar Engeland. Zo zorgde Bertholet eind 1940 voor een uitreisvisum voor Hans Jahn naar Portugal. Bertholet was in 1942 ook betrokken bij een plan om de Franse vakbondsleider Léon Jouhaud naar Engeland over te brengen, een plan dat overigens mislukte. Door zijn functie kon Bertholet kennelijk zonder veel moeite, onder de schuilnaam Pierre Robert, naar Portugal, Spanje, onbezet Frankrijk, Zwitserland en volgens sommige bronnen zelfs naar Duitsland reizen. In Zwitserland stond hij in contact met het Amerikaanse consulaat in Genève en met medewerkers van een Zwitserse geheime dienst. Volgens de SOE waren deze contacten van 'onschatbare waarde'.⁶ Van zijn contacten maakte hij gebruik om bijvoorbeeld brieven van Rens aan Bondas naar België door te sluisen. Zo kwam een brief van Bondas aan Rens op 7 juli 1941 aan via Zwitserland. We mogen er vrijwel zeker van zijn dat Bertholet hierin de hand had. Hoe dat precies in zijn werk ging weten we niet, maar het staat vast dat een aantal van deze brieven wel degelijk hun bestemme-

ling (doorgaans Bondas) bereikt heeft. Het lijkt erop dat de verbinding Rens-Bertholet sinds augustus 1941 een stevige basis had. Rens schreef na de oorlog dat hij toen voor het eerst een *'voie de communication sûre'* had ontdekt. Toch zijn er reeds eerder, zelfs vanaf januari 1941, brieven van en naar Engeland gegaan, waarvan we niet weten hoe ze op hun bestemming zijn geraakt. Het gaat om brieven van Rens aan Carmen Coenen, Bondas' secretaresse bij de vakbond, en van Bondas aan Rens. Een mogelijke tussenpersoon was Koo Kurrels, een beeldhouwer en diamantslijper van Nederlandse origine, die zich al voor de Eerste Wereldoorlog in Antwerpen had gevestigd. In die periode was hij bevriend met Rens, zelf de zoon van een diamantbewerker, en met Maurits Naessens. Samen met hen behoorde hij tot de oprichters van de Socialistische Anti-Oorlogsliga (1931). Kurrels was ook een van de bezielers van de Socialistische Arbeiders Radio Omroep voor Vlaanderen (SAROV).⁷ Van 1940 tot 1942 stuurde Kurrels brieven van Naessens naar Rens door. Kurrels verbleef tot 1942 in onbezette Frankrijk, daarna in het Portugese Estoril, maar het is niet bekend welke weg hij volgde om de brieven door te sturen. Waarschijnlijk gebruikte hij diplomatieke kanalen.

Te vermelden is ten slotte nog dat Bertholet in contact stond met Conrad Seyffert, eerste secretaris van de Belgische ambassade in Parijs, later in Lissabon. Mede dankzij Seyffert, die in 1940-1941 een vertrouwensfunctie had in de organisatie van het bijkantoor van de Staatsveiligheid in Spanje en Portugal, konden enkele berichten van de socialistische volksvertegenwoordiger Arthur Gailly via Lissabon naar Londen gezonden worden. Gailly zelf arriveerde in Londen in januari 1942.

Joseph Bondas op de cover van het tijdschrift *Le Face à main*, juli 1945. (IHOES, Seraing)

Samenwerking met de SOE

Oud-minister Arthur Wauters, die op 15 juli 1940 in Londen aankwam, was de eerste Belgische socialist die met de SOE in contact kwam, mogelijk via John Price, de verbindingsman tussen de SOE en de vakbonden van de bezette landen. Er werd een overeenkomst bereikt waarbij Wauters vanaf 1 december 1940 per jaar 520 GBP zou ontvangen – de betalingen gingen door tot 28 februari 1945. Dit geld moest ook dienen voor de financiering van Belgische agenten die naar bezet België zouden worden gestuurd.⁸ De SOE vroeg Wauters te zorgen voor contactpersonen die konden belast worden met passief verzet, sluikpers, het verspreiden van valse geruchten, het zoeken van *safe houses* voor agenten, de voorbereiding van stakingen en eventueel sabotage op kleine schaal. Ook Bondas ging na zijn aankomst in Londen in oktober 1942 meteen op vrijwillige basis met de SOE samenwerken.⁹

Gevolgen van de SOE-contacten

Begin 1942 ondernamen leden van het socialistische partijbureau in Londen een poging om in contact te komen met Hubert Lapaille, de nationaal secretaris van de Centrale der Steenbewerkers van België, die een leidende rol speelde in de clandestiene socialistische organisaties. Het gaat om Arthur Wauters, die in feite in dienst was bij de SOE, Arthur Gailly en Louis de Brouckère. Een Belgische agent van de SOE die naar België zou worden gezonden, zou optreden als tussenpersoon. De poging was geen succes. De agent met codenaam Terrier werd op 3 maart 1942 in de Ardennen gedropt. Hij werd nauwelijks een maand later door de Duitse politie ge-

arresteerd en ‘gedraaid’: in ruil voor zijn leven gaf hij zijn codesysteem prijs waardoor de Duitsers de kans kregen via zijn zender valse informatie naar Engeland te sturen. Het gevolg daarvan was dat alle latere containerdroppings die voor Terrier bestemd waren meteen in Duitse handen vielen. Dat was ook het geval met een container waarin zich geld en een brief voor Lapaille bevonden. Ofschoon de brief in Duitse handen viel, is hij toch bewaard. Een kopie bevindt zich in het SOE-dossier van Terrier. De drie briefschrijvers berichtten over de stichting Cercle Emile Vandervelde, een hergroepering van Belgische socialistische parlementsleden in Londen en over een partijbureau ad hoc. Zij vroegen Lapaille verslag uit te brengen over de toestand op politiek en syndicaal gebied. Het was de eerste, schuchtere poging tot contact die door de SOE gefaciliteerd werd.¹⁰

De doorbraak van Bondas in Londen

Tot eind 1942 werden de contacten met bezet België eerder blindelings gelegd. De aankomst van Bondas in Londen op 24 oktober 1942 veranderde alles. Al begin 1942 had Rens – vermoedelijk op aandringen van de SOE – aan Bondas gevraagd om naar Engeland te komen. Op 28 mei 1942 meldde een onbekende boodschapper zich bij Bondas in Seraing met een brief van Rens, waarin deze nogmaals aandrang op de komst van Bondas. Op 3 juli verliet hij zijn woonplaats Seraing. Hij bracht de nacht door bij Henri Fuss (zie verder) en reisde vervolgens door naar Lille, waar hij een afspraak had met Marcel Sonnevillie, een socialistisch militant uit Moeskroen. Op 7 juli was Bondas in Lyon. Daar hoopte hij dat hij via het Office Belge, het vroegere consulaat, snel een paspoort

zou krijgen. Maar het duurde tot 4 september vooraleer het zover was. Zijn valse paspoort op naam van Georges Steveny kreeg hij onder meer door tussenkomst van twee Belgen van wie de rol in de exfiltratie van Belgen vaak onderschat wordt. Het gaat om Georges Oreel, bediende bij het Office Belge, en Jacques Lagrange, bediende bij het Amerikaans consulaat in Lyon, dat de Belgische belangen behartigde. Lagrange was een verre verwant en vriend van Paul-Henri Spaak. Na een lange tocht met verplichte halte in Lissabon kwam Bondas op 24 oktober 1942 in Londen aan.¹¹ Twee dagen later werd hij al ondervraagd door een SOE-functionaris. Bondas maakte duidelijk dat hij zo snel mogelijk contact wilde leggen met socialisten in België. De spilfiguur in deze pogingen was Henri Fuss, zoals we zagen geen onbekende voor Bondas.

Henri Fuss-Amoré (1882-1964) was aanvankelijk actief in de anarchistische beweging. Van 1920 tot 1936 werkte hij voor de Internationale Arbeidsorganisatie, waarin hij zich vooral met sociale politiek bezighield. In 1936 werd hij door de regering-Van Zeeland aangesteld tot Koninklijk Commissaris voor het probleem van de Werkloosheid, en in 1938 werd hij directeur-generaal bij het ministerie voor Arbeid en Sociale Voorzorg. Zodra de bezetting een feit was, werd Fuss door de Duitsers afgezet. Daarna was hij nauw betrokken bij de vele pogingen om de socialistische beweging te hervormen en om een nieuw ideologisch platform te bedenken en uit te voeren. Zo was hij een van de bezielers van een doctrinaire tekst waarover nogal wat opschudding was: het *Avant-Projet de Pacte d'Union Travailleuse*. Dat werkte hij in de eerste helft van 1941 uit samen met vertegenwoordigers van de christelijke bonden en aan socialistische zijde met Léon Delsinne, directeur van de Arbeidershogeschool. Het document

Hubert Lapaille op de 50e verjaardag van de Centrale van de Steenbewerkers van België, juni 1939. (IHOES, Seraing)

werd afgewezen tijdens het 'partijcongres' van Burnot-Rivière in september 1941, waaraan Fuss deelnam. Via Rens bereikte het stuk Londen in augustus 1942. Ook daar werd het niet met enthousiasme onthaald. Toch kan Fuss beschouwd worden als de bezieler van de besprekingen die in april 1944 geleid hebben tot de ondertekening van een ontwerpakkord voor een Sociaal Pact, waaraan socialistische en christelijke vakbondsleiders en vertegenwoordigers van de werkgevers, met het Comité Central Industriel (CCI), deelnamen. De eerste vergadering van de groep vond plaats op 17 oktober 1941, mogelijk in het buitenverblijf van een van de CCI-vertegenwoordigers. Daarnaast werkte Fuss mee aan Franstalige en Nederlandstalige sluikebladen zoals *L'Espoir* en *Morgenrood*.¹²

Henri Fuss, jaren 1930. (Amsab-ISG, Gent)

Drie SOE-agenten:
de zendingen Dingo, Briquet
en Porcupine/Cordier

In november 1942 kreeg Bondas de kans om een brief naar Fuss te sturen langs een nieuwe weg. Op initiatief van de SOE werd Dingo¹³, schuilnaam van de socialistische vakbondsafgevaardigde Léon Harniesfeger, op 17 november 1942 bij de Fabrique de Fer in Charleroi gearachuteerd. Hij was in april 1942 in Londen aangekomen en was daar door de SOE gerekruteerd. Hij moest de clandestiene vakbond in de regio Charleroi steunen, de arbeiders die werden opgeroepen voor verplichte arbeid overtuigen onder te duiken, en nagaan of er mogelijkheden waren voor een *go-slow policy* in fabrieken die hoofdzakelijk voor de Duitsers werkten. Om zijn opdracht te financieren had hij 1.400.000 BEF meegekregen. Verder dan passieve sabotage reikte zijn missie dus niet, en dat kwam volkomen overeen met de richtlijnen die de SOE begin 1941 in overleg met Wauters had vastgelegd.

Wauters, Rens en Bondas bereidden de opdracht mee voor en gaven Dingo de namen en adressen mee van socialisten op wie ze hoopten te kunnen rekenen. Onder hen was Henri Fuss, voor wie Harniesfeger een brief van Bondas bij zich had. Op enkele uitzonderingen, zoals Fuss, na ving Harniesfeger bot bij de militanten die hij benaderde. Met de inzet van de enkelingen die toch wilden meewerken kon Harniesfeger enkele tientallen gespecialiseerde arbeiders 'ziek' laten verklaren. Met het geld dat hij uit Londen had meegekregen

Deelnemers aan het congres van de Waalse en Brusselse clandestiene socialistische partij te Burnot-Rivière (gecamoufleerd als archeologisch studieweekend), september 1941. (Amsab-ISG, Gent)

Op de foto van links naar rechts:

Staat: dr. Gogneaux (Nijvel), Leclercq (Luik), Guiselin (Luik), **Fuss** (Brussel), Morret (Genval), Piot (Hoei), Meunier (Ciney), Baudoux (La Louvière), Roland (La Louvière), Noppens (Seraing, gestorven in gevangenschap), Gogneaux (Aarlen), Even (Aarlen), Dehulster (Namen, gestorven in gevangenschap), Haulot (Brussel), Delsinne (Brussel), Legrand (Brussel), Painblanc (Thuin).

Gehurkt: Toussaint (Gembloux), Dedoyard (Charleroi), Vaneukem (Brussel, gestorven in gevangenschap).

Zittend: Van Aelst (Namen), De Troyer (Rixensart), Rahier (Luik), **Sonneville** (Moeskroen).

Bondas en Leburton, die ook aanwezig waren op dit 'historisch' congres, staan niet op de foto.

stond hij in voor hun onderhoud en dat van hun gezinnen. Harniesfeger had ook enkele exemplaren van een brochure van Jef Rens bij zich: *La vérité sur l'UTMI*.

In zijn brief voor Fuss schreef Bondas dat Fuss volgens hem de aangewezen man was om contacten tussen het BVV en het ACV tot stand te brengen en om ze te verruimen. Fuss was op dat moment, in november 1942, al druk bezig met besprekingen die in 1944 zouden leiden tot de ondertekening van het Sociaal Pact. Kennelijk werd er, zowel in Londen als in België, toch nog gespeculeerd over een mogelijke eenheidsvakbond.

Op 20 april 1943 werd SOE/PWE-agent Désiré Brichaux, alias Briquet, gear parachuteerd met een soortgelijke opdracht als die van Harniesfeger.¹⁴ Deze missie was echter ambitieuzer. Brichaux, die voor zijn vertrek naar Engeland afgevaardigde was van de Confédération des Syndicats chrétiens (CSC), de Franstalige vleugel van het ACV in Philippeville, moest de *go-slow policy* tot stand brengen op nationaal vlak, zowel met christelijke als met socialistische vakbondsmilitanten. Brichaux kwam echter tijdens de sprong om het leven en kon zijn opdracht dus niet uitvoeren. De documenten en de vele miljoenen die hij bij zich had vielen in Duitse handen. Onder de documenten bevonden zich brieven van Bondas aan zijn vroegere secretaresse Carmen Coenen en aan Fuss. Brichaux zou ook contact opnemen met Léon Delsinne, directeur van de Arbeidershogeschool. Het belang dat de regering in ballingschap aan deze zendingen hechtte, blijkt uit het feit dat de inhoud van de missies en de financiering ervan door de ministerraad waren goedgekeurd, wat niet voor alle zendingen het geval was.

Porcupine en Cordier verwijzen naar twee zendingen die aan dezelfde agent werden

Arthur Wauters, eind jaren 1930. (Amsab-ISG, Gent)

toevertrouwd: Jean Coyette, een socialistisch advocaat uit Jumet. Voor zijn aankomst in Engeland had Coyette vanuit onbezet Frankrijk gecorrespondeerd met Georges Truffaut, een socialistisch volksvertegenwoordiger uit Luik en een van de bezielers van de Action Wallonne, waarin ook Coyette voor de oorlog een rol had gespeeld.¹⁵ Op 13 april 1943 werd hij gedropt om valse geruchten, pessimistische oorlogsberichten enzovoort te verspreiden om de Duitse bezettingstroepen te demoraliseren. Dat verliep onder meer via de sluikpers. Coyette werkte hiervoor samen met Marcel Sonnevillie, een socialistisch militant uit Moeskroen, en met de algemeen secretaris van de BWP Ernest Piot. Na enkele maanden verliet Coyette België en begaf hij zich naar Zwitserland. Van daaruit – hij beschikte zelf niet over een zender – liet hij Londen weten dat hij bereid was naar België

terug te keren om daar de opdracht van Brichaux uit te voeren. De Staatsveiligheid en de SOE stemden hiermee in. In oktober 1943 vertrok Coyette weer naar België, nadat hem beloofd was dat hij zou kunnen beschikken over een krediet van 6 miljoen BEF. Coyette contacteerde Fuss en Henri Pauwels (van het ACV) en gaf aan Fuss een half miljoen BEF en 15.000 USD voor de werking van de ‘illegale’ vakbonden.

Het kanaal van het inlichtingennet Marc

De eigenlijke dialoog tussen ‘Londen’ en bezet gebied kwam tot stand via Marc, het grootste operationele netwerk op het gebied van vergaring van militaire inlichtingen voor Londen. Marc en andere netten werden geregeld gebruikt om geld, instructies en vragen naar personen in bezet gebied te sturen. De spilfiguur voor de contacten met Marc was opnieuw Henri Fuss. Ook Hubert Lapaille, die sinds het vertrek van Bondas naar Londen de leiding van de ondergrondse socialistische vakbond op zich had genomen, was erbij betrokken.¹⁶

Het is wellicht geen toeval dat het net Marc als doorgeefluik heeft gediend. Tijdens zijn reis naar Londen werd Bondas namelijk tot in Lyon vergezeld door Henri De Saedeleer, assistent aan de inmiddels gesloten Université libre de Bruxelles en een belangrijk agent – in feite de nummer twee – van Marc. De Saedeleer was ook actief in de socialistische beweging en was de fotograaf van de bekende groepsfoto van de deelnemers aan het socialistisch ‘congres’ in Burnot-Rivière in 1941 (zie foto pp. 38-39). De Saedeleer vermeldt zijn reis naar Lyon met Bondas in een handgeschreven nota die gehecht was aan een brief van Fuss

aan Bondas en die in september 1943 via Marc werd verzonden. Vermits De Saedeleer geen onbekende was van Fuss is het denkbaar dat deze combinatie in Londen werd uitgewerkt.

De brief van Fuss is een belangrijk document.¹⁷ Om te beginnen bevestigde Fuss dat de SOE-agenten Harniesfeger en Coyette contact hadden opgenomen. De brief laat zien dat Fuss Londen op de hoogte hield van zijn contacten met de twee grote vakbonden en met het Comité Central Industriel. De brief biedt ook een zeldzame inkijk in de codetaal die socialisten aan beide zijden van het Kanaal gebruikten: een vrij doorzichtig codesysteem met taal en begrippen uit de handelscorrespondentie. Zo is ‘*une maison*’ een vakbond of werkgeversorganisatie. De naam is vaak ontleend aan de straat waarin de organisatie is gevestigd: ‘*maison Volders*’ verwijst naar de straat van de BWP, ‘*maison Drapiers*’ is ontleend aan het adres van Fabrimetal in de Lakenweversstraat, waar ook geregeld vergaderingen in verband met het Sociaal Pact plaatsvonden. Fuss heeft het ook in voorzichtige termen over een fusie van bedrijven, dus over de plannen voor een eenheidsvakbond. Hij dringt ook aan op geld (‘*des lubrifiants*’) want smeermiddelen zijn noodzakelijk voor een transportfirma ...

Illustratie volgende pagina: brief van Henri Fuss (‘Henry frère de Lucien’) aan Joseph Bondas (‘Gibet’), die in september 1943 werd verzonden en via het inlichtingennet Marc in Londen aankwam op 10 oktober 1943. Fuss brengt hierin verslag uit over de vorderingen bij de besprekingen over een mogelijke fusie tussen de christelijke en de socialistische vakbond. De toevoeging in handschrift is van ‘Louis’. Dat was de schuilnaam van Henri De Saedeleer, de nummer 2 van het net Marc, die Bondas tot in Lyon vergezelde bij diens reis naar Londen. (CegeSoma, AA1333, nr. 186, archief Staatsveiligheid Londen)

Scud.

SERVICE MARC--Feuille 3

Courrier W² au 27/9/43

Réponse au n° 68. poid Tenotel, Le septembre '43

POUR GIBET

23 septembre

Mon cher ami,

Avant-hier, j'ai reçu avec un plaisir extrême ta lettre datée de ce mois. Elle m'est parvenue par l'intermédiaire du camarade qui t'a serré la main à ton départ en gare de Tigre. [TE SOUVIENS-TU DE MES PANTALONS TROP COURTS?!!!]

Voici de longs mois, c'était je crois en novembre 1942, un autre message m'en avait apporté une première prometteuse de nouvelles. Malheureusement je ne l'ai plus revu.

Plus récemment, mais cela remonte aussi à plusieurs mois, j'ai été informé par un tiers de ce que le porteur d'une importante commission à mon adresse avait été victime d'un mortel accident de route. Ce tiers étant reparti vers ta région a dû, s'il est arrivé à bon port, te donner verbalement de nos nouvelles à tous.

Il y a quelques semaines enfin, M. Collet m'a rendu visite à deux reprises. Il a vu beaucoup des nôtres et nous lui avons fait maintes communications verbales à ton intention.

Je t'écris ce qui suit d'accord avec l'ami Lefoin. Les affaires que tu lui as confiées évoluent lentement. Les difficultés de communication et surtout le manque de substances de graissage empêchent souvent d'agir rapidement et avec efficacité. Lefoin n'a pas cessé toutefois d'aller visiter sur place les agents régionaux et de les réunir de temps en temps. Leur accord a été obtenu sur un programme de ventes qui ne diffère guère de celui que tu avais établi avant ton départ, du moins pour les régions wallones. En Flandre, les affaires continuent d'être envisagées sous un angle un peu différent; tu le connais. Cependant un rapprochement est en cours. Des réunions communes ont commencé entre agents flamands et wallons. Les débuts permettent d'espérer un accord.

Nous n'avons pas cessé de nous occuper aussi de resserrer les relations avec la maison Christiaens. Une première réunion communée représentant des deux maisons (sept et sept) a lieu demain. Je n'y suis pas convié et j'ouvre ici une parenthèse pour te donner une impression personnelle. Mon sentiment est que l'on devra se tenir à notre plan primitif: pas de tentative précipitée de fusion, mais établissement, par commun accord, de programmes de ventes aussi semblables que possible, actions parallèles auprès des clientèles et des fournisseurs ~~XXXXXXXXXX~~, création d'un organe permanent de coordination qui conduira par évolution à une fusion progressive. Cependant certains agents et en particulier Lefoin voudraient aller plus vite et, si les agents de Christiaens n'acceptent pas leurs propositions de fusion, faire appel direct à la clientèle par dessus leurs têtes. Cette attitude me paraît propre à engendrer des différends plus profonds.

Au sujet de nos relations avec la vieille maison Volders, l'ami Lefoin et d'autres agents wallons continuent à préconiser une rupture du contrat, tout en comptant, pour une action commune, sur le maintien de liens personnels d'amitié. De sérieuses réactions ont commencé à se manifester contre cette idée de rupture. Une assemblée générale des actionnaires de la maison Volders, qui doit se tenir après-demain, est saisie de propositions qui tendent seulement à une révision du contrat dans le sens d'une plus grande autonomie réciproque. L'assemblée doit aussi s'occuper de la réorganisation générale de l'entreprise et de l'adoption définitive d'un programme de ventes immédiates qui a été longuement discuté par des agents de toutes les régions. La maison Volders a repris plus d'activité ces temps derniers. Ses cadres dirigeants se sont raffermis. La situation laisse encore bien à désirer, notamment au point de vue de l'expérience des affaires et de la formation générale; néanmoins des éléments jeunes et décidés y manifestent de plus en plus leur activité, sans exclusive de principe à l'égard des anciens. Un tel rajeunissement des cadres reste encore, pour l'entreprise que tu dirigeais, dans le domaine des espérances un peu incertaines.

Enfin les relations avec la maison Drapiers se sont poursuivies. Elles se développent lentement mais de façon satisfaisante, en vue d'une entente

sur la façon de couvrir les différents risques. Le projet d'accord, dont l'élaboration est maintenant presque terminée, devra encore être soumis de part et d'autre à l'approbation ~~générale~~ des assemblées générales. Il appartiendra à l'autorité publique de consacrer cet accord par les mesures d'urgence qu'elle prendra ~~à l'instant~~ le moment venu. Je m'occupe tout particulièrement de la préparation technique de ces mesures, qui me paraissent de la plus haute importance pour éviter, dans la reprise des affaires, des interruptions de travail qui seraient des plus préjudiciables à tous. Pour cela, le mot d'ordre général devrait être de faire à la clientèle des conditions de vente propres à lui inspirer confiance, à la convaincre qu'on ne cherche pas à la filouter, qu'on veut la garantir contre tous aléas.

Pour terminer cette lettre déjà trop longue, un mot encore sur la **question lubrifiants**. Nous en manquons beaucoup, d'ou difficultés de transport il faudrait nous en procurer, sans oublier la maison Christiaens dans la répartition. Il y a aussi la publicité qui a été complètement arrêtée depuis ton départ et qui doit pouvoir être reprise, notamment pour la diffusion du programme de ventes.

Nous souhaiterions aussi mieux connaître les vues des agents de notre succursale dans ta région, comme les tiennes propres.

A la réception de la présente, voudrais-tu demander à Victor de communiquer à Miloreye que l'ami Gibet va toujours bien.

La petite et la grande famille sont maintenant dans l'attente un peu fiévreuse d'une prochaine réunion de tous.

Je te serre affectueusement les mains,

SERVICE MARC--Feuille 4
 Courrier W² du 27/9/43

H =
HENRI, FRERE DE LUCIEN.

*Cher ami,
 Je joins à la présente mes amitiés et t'exprime tout le plaisir que j'éprouve à te savoir bien arrivé et plein d'ardeur. A Tigre, j'ai rebrousse' chemin et me suis, depuis, rendu utile - c'est du moins ce que j'espère, - ainsi que tu peux en juger.
 Te te rappelle ces pantalons. T'en souviens-tu ? Et des multiples tribulations communes ?
 Sais-tu que le petit homme qui s'occupait si ? bien de nos affaires est, depuis, en train de moisir à l'ombre ?
 Ici, il y a eu quelques alertes un peu partout. Nos amis, pour qui j'avais pris ces vacances du même titre que toi, m'ont l'air de piétiner terriblement: manque d'envergure, cause de ce que le frère Henri est freiné dans son ardeur.
 Enfin - revenez bien vite, vous autres ! On commence, malgré tout, à la trouver longue - quoique le moral reste, en ce qui me concerne, excellent.
 Tu peux répondre par même canal, si ces Messieurs de L. daignent accepter ta prose.*

Lucien

inter 12
 1022 1025 10

Ook de betrokkenen krijgen makkelijk te herkennen namen: Lefoin is Lapaille, Collet is Coyette, en Fuss zelf is 'Henri frère de Lucien'¹⁸. Gibet, de enige ondoorzichtige schuilnaam, ten slotte was Bondas.

Via Marc werden enkele belangrijke doctrinaire teksten naar Londen gestuurd. Een daarvan was het programma voor Onmiddellijke Actie/Programme d'Action Immédiate. Deze tekst werd zelfs tweemaal doorgestuurd: in de wekelijkse 'post' van 4 oktober 1943 en in de 'post' van 10 januari 1944. Ook de tekst van het ontwerpakkoord voor een Sociaal Pact, dat in april 1944 werd ondertekend, werd in mei 1944 naar Londen gestuurd, overigens niet enkel door Marc maar ook door de dienst Clarence, een ander bekend net. Andere teksten gingen dan weer langs andere kanalen naar Londen. Zo weten we dat het *Avant-projet de Pacte d'Union travailliste* in augustus 1942 Londen bereikte. Dat gebeurde mogelijk via Augustin Laurent uit Rijsel, een medewerker van de gaullistische geheime dienst, die Bondas in Rijsel had ontmoet bij diens vertrek naar Londen.

Fuss moet voor de regering een gewichtig personage zijn geweest. In november 1943 vroeg die hem naar Engeland te komen om daar de arbeidsvraagstukken voor te bereiden die zich bij de bevrijding zouden stellen. Fuss stemde hier onder voorbehoud mee in: hij wilde eerst het Sociaal Pact afronden. In oktober 1943 vroeg Spaak hem zelfs welke politici volgens hem na de oorlog in aanmerking kwamen voor een ministerportefeuille. Fuss stuurde een lijstje op, maar jammer genoeg zijn de namen vervangen door hoofdletters en is een ontcijfersleutel niet teruggevonden. Enkele maanden later werd Fuss om advies gevraagd in verband met een conflict dat gerezen was tussen de regering en haar afgevaardigde Raymond Scheyven, die de

Henri De Saedeleer verwerkt samen met zijn echtgenote 'Elzeke' informatie voor de inlichtingendienst Marc. (© CegeSoma, Brussel)

leiding op zich had genomen van de dienst Socrates. Dit net, dat zowat het hele land overspande, was opgezet om werkweigeraars te steunen. Scheyven, een privébankier, verzette zich tegen het plan van de regering om de financiële steun voor werkweigeraars te laten verlopen via het Onafhankelijkheidsfront, een omvangrijke verzetsorganisatie waarin communisten een groot aandeel hadden. Scheyven meende dat dit tot een ongelijke verdeling kon leiden en riep in plaats daarvan een echte 'nationale oplossing' in het leven met vertegenwoordigers van alle grote politieke en sociale bewegingen. In dat conflict koos Fuss voor de formule-Scheyven.

Epiloog

In deze bijdrage zijn de contacten die sinds einde 1942 bestonden tussen het Amerikaanse Office of Strategic Services (OSS), zowat de voorloper van de CIA, en vertegenwoordigers van de Belgische socialistische vakbondscentrale in Londen niet behandeld. Hierin speelde Omer Becu een grote rol. Als algemeen secretaris van de ITF voor de marineofficieren in de Verenigde Staten legde hij mee de basis van de Amerikaanse samenwerking met Belgische socialisten. Ook Jef Rens speelde hierin een belangrijke rol.

Verder onderzoek dringt zich op rond de vraag in welke mate deze samenwerking na de oorlog een verlengstuk kreeg. We weten dat de Amerikaanse geheime diensten na 1945, bij de bestrijding van het communisme, een beroep hebben gedaan op de medewerking van socialisten in diverse West-Europese landen, ofschoon de OSS er tijdens de oorlog geen graten in zag met communisten samen te werken. Maar een gedetailleerde studie van deze nieuwe samenwerkingsgebieden is tot nog toe niet geleverd.

Met dank aan Bert Govaerts, Rik Hemmerijckx, Albert Schaack, Wouter Steenhaut en Geert Van Goethem.

- 1 Joos FLORQUIN, *Ten huize van ... Louis Major*, Brugge: Desclée de Brouwer, 1971, p. 237.
- 2 Jef RENS, *Ontmoetingen*, Antwerpen: De Nederlandse Boekhandel, 1984.
- 3 Philippe ADANT, *René Bertholet (1907-1969), parcours d'un genevois peu ordinaire*, Parijs: FPH, 1995.
- 4 Etienne VERHOEYEN, Het avontuurlijke leven van Hermann Knüfken, zeeman en revolutionair. In: *Brood & Rozen*, (2008)4, pp. 5-21.
- 5 Fernand ARCHEN, *Missions spéciales au Luxembourg*, Paris, 1969; Antoine KRIER, *Vor und nach dem 10. Mai 1940*.
- 6 The National Archives, Londen, HS/6/691, naoorlogse nota van SOE. Met dank aan Geert Van Goethem.
- 7 Met dank aan Bert Govaerts.
- 8 Dit krediet werd door de Staatsveiligheid 'het fonds Wauters' genoemd. Zie: José GOTOVITCH, *De Belgische socialisten in Londen. Camille Huysmans Documenten, VIII*, Antwerpen, 1981, p. 143.
- 9 The National Archives Londen, HS/6/255-257. Met dank aan Geert Van Goethem.
- 10 De gegevens over de zending Terrier zijn ontleend aan: CegeSoma, AA 1333, archief Staatsveiligheid Londen, dossier J. Van Horen.
- 11 De gegevens over de reis van Bondas zijn ontleend aan: Rik HEMMERIJCKX, *Introduction*. In: Joseph BONDAS, *de Seraing à Londres par le chemin des écoliers*, Luik: Form'Action, 2005.
- 12 Koen VLEMINCKX, Henri Fuss. Sociale zekerheid als instrument van vrede en sociale rechtvaardigheid. In: *Belgisch Tijdschrift voor Sociale Zekerheid*, (2014), pp. 427-444.
- 13 CegeSoma, AA 1333, archief Staatsveiligheid Londen, dossier L. Harniesfeger.
- 14 CegeSoma, AA 1333, archief Staatsveiligheid Londen, dossier J. Coyette.
- 15 France TRUFFAUT, *Georges Truffaut, 1940-1942*, Luik: Ed. Luc Pire, 2011, p. 144.
In 1941 werkte Coyette ook samen met de Luikse uitgever Georges Thone, de bezieler van l'Action Wallonne, die vanuit onbezet Frankrijk een inlichtingennet voor de Franse diensten had opgericht.
- 16 Tenzij anders aangegeven zijn de gegevens over het net Marc ontleend aan: Etienne VERHOEYEN, *Le service de renseignements Marc*. In: *Bijdragen tot de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog*, deel 1, (1991)14, pp. 6-60; deel 2, (1992)15, pp. 117-160.
- 17 De brief, gedateerd op 23 september 1943, bereikte Londen op 18 oktober 1943 als onderdeel van de 'courrier W2 du 27 septembre 1943'. Dat de brief zo snel ter bestemming was, is te danken aan het feit dat deze en een aantal andere 'courriers' in Frankrijk door een klein vliegtuigje werden onderschept tijdens een mail-pickup-operatie. De transmissie over land via Frankrijk, Spanje en Portugal kon normaal gezien weken en soms maanden duren.
- 18 Henri Fuss was een broer van Lucien Fuss, tot 1940 directeur van het dagblad *Le Soir*.